

Liv & Lys i Søndermarken

I disse år gennemføres projekt Liv & Lys i Søndermarken, haven syd for Frederiksberg Slot.¹ Målet med projektet er at give den historiske have et løft, så Søndermarken udvikles til fremtidens brug. Udgangspunktet var en have, der bar præg af mange års brug, og hvor der ikke havde været gennemført tiltag for at understrege havens bevaringsværdier. De besøgende var overvejende lokale. Mange benyttede haven som gennemfartsvej, og hundeluftere, skoler og institutioner var de primære brugergrupper.

Projekt Liv & Lys i Søndermarken er udviklet i et samarbejde mellem Styrelsen for Slotte og Kulturejendomme (tidligere Slots- og Ejendomsstyrelsen), Lokale- og Anlægsfonden, Nordea Fonden og Frederiksberg Kommune. Begreberne bevaring, udvikling og nyttiggørelse har været de centrale. Projektet har tre indsatsområder: kultur, natur og bevægelse. De tre områder skal hver for sig og i samspil skabe unikke oplevelser og anvendelsesmuligheder i den historiske have.

Nye brugergrupper

Indsatsområderne for Projekt Liv & Lys er valgt ud fra ønsket om at genfortælle havens historie. Målet er at styrke Søndermarkens identitet som historisk haveanlæg. Ved også at fokusere på bevægelse og natur inviteres nye brugergrupper, og derved nyttiggøres haven på en ny måde. Der skabes mulighed for en innovativ kulturformidling, hvor de besøgende kommer med et formål, og samtidig får de nye og uventede oplevelser i haven.

Flere tiltag understøtter havens kulturhistoriske spor og den fremadrettede kulturhistoriske formidling. Parterreanlægget foran Frederiksberg Slot er genskabt, og herved er slottet igen knyttet til Søndermarkens store haverum, herunder de smukke alléer, der går tilbage til

Det nyanlagte parterre ved Frederiksberg Slots sydvestre side forbinde igen slottet og Søndermarken.

det oprindelige barokanlæg. For at forstærke oplevelsen af Søndermarken som landskabelig have genskabes en række ellers forsvundne bygningsværker. De skal fungere som fokuspunkter for havens brugergrupper. Kildegrotten, hvor den oprindelige udsmykning er forsvundet, skal istandsættes, og Norske Bro er blevet rekonstrueret, så scenariet, som Norske Parti tidligere udgjorde, ligeledes er genskabt.

Det naturmæssige indhold i Søndermarken er søgt forbedret på flere måder. Søen i Norske Parti er oprenset, og en del af kanalsystemet i det såkaldte Sibirien genoprettes i foråret 2013. Der er indarbejdet "tudshoteller" for at understøtte havens bestand af padder. Endvidere er der arbejdet målrettet med foryngelse af havens beplantninger og med fortsat bevaring af gamle og væltede træer. Målet er at skabe bedre levesteder og at øge biodiversiteten i haven, til gavn for naturen og til glæde for de besøgende.

Fra den nye bevægelsesrute i Søndermarken, som forventes at tage noget af presset fra Frederiksberg Haves stier.

For at animere til bevægelse i Søndermarken er der etableret en innovativ motionsrute på 2,5 km med indbygget belysning og digitale funktioner. Fire aktivitetspunkter er placeret i haven, alle forbundet med motionsruten: En Oase, der indeholder små trampoliner og bøjler til træning, et Vildnis, der har stubbe, stammer og net til balancetræning, en Scene til alle former for træning på bare fødder som Tai Chi eller Yoga, og en Plads, der har infostander til aktivering af den digitale "harefunktion" til bevægelsesruten. De fire aktivitetspunkter kan naturligvis anvendes til mødesteder eller leg, ligesom der kan være mindre koncerter på Scenen, der ligger i et amfiteater-lignende terræn.

De tre indsatsområder – kultur, natur og bevægelse – er vævet tæt sammen. Når man som besøgende bevæger sig gennem haven, skifter oplevelserne. Bevægelses- eller motionsruten og de fire aktivitetspunkter tænkes at trække nye gæster til haven. De kommer i haven for at bevæge sig, men samtidig får de oplevelser, der kan give dem en forståelse af anlægget som et særligt historisk sted.

De specifikt kulturelle indsatser understøtter desuden en moderne brug af haven. Alle bygningsværker får en indretning, der muliggør nyttebrug. I Norske Hus har eksempelvis Frederiksberg Kommunes naturvejleder til huse. Huset udgør en del af oplevelsen af Norske Parti, men bruges, vedligeholdes og er en levende del af haven.

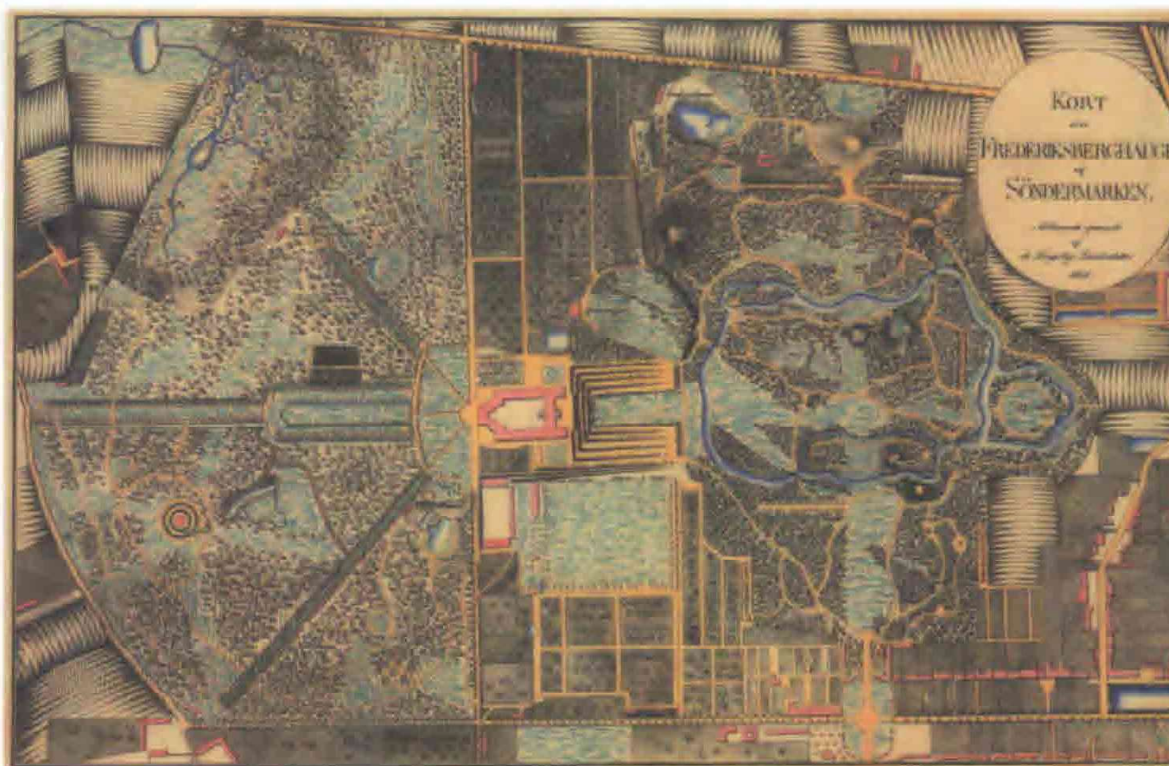
Havens historie

Frederiksberg Have og Søndermarken blev anlagt i årene omkring år 1700, hvor Frederiksberg Slot blev bygget. Frederiksberg Have og Søndermarken var oprindeligt de to haver, der omkransede slottet, men siden anlæggelsen har de to haver haft vidt forskellig historie. Fra 1698 blev Frederiksberg Have anlagt af H.H. Scheel som den detaljerede barokhave, med 8 ens kvadratiske busketter og en vandkunst. I Søndermarken placeredes et vandbassin, der skulle føde Scheels vandkunst, mens resten af haven udlagdes som en gåsefod bestående af hovedakse udgående fra slottet og to akser mod hvert sit hjørne af haven. På tværs blev yderligere alléer anlagt, hvorved haven blev opdelt i flere, trekantede felter. De blev alle tilplantet. Den barokke struktur tilførtes ikke yderligere detaljer. Frederiksberg Have synes at have været promenadehaven, mens Søndermarken blev anvendt til dyrehave.

Af alle planer opmålt og tegnet forud for omlægningen af Søndermarken til landskabeligt anlæg omkring 1785 fremgår det, at haven bibeholdt strukturen med de tre hovedalléer og de mindre sidealléer. Undtaget her fra er et område langs Roskildevej, hvor vi i dag finder Norske Parti, og et område i havens sydøstligste hjørne, kaldet Sibirien.

I 1785 påbegyndtes en omlægning af Søndermarken.² Vi ved ikke præcist, hvem der tog initiativet til omlægning af haven, men vi ved, at omlægningen blev igangsat af gartner C.F. Schmidt. Med afsæt i Søndermarkens indretning som barokhave havde Schmidt i 1779 beskrevet en omlægning efter engelsk smag, hvor haven skulle indrettes med slyngede stier, kanaler og mindre bygningsværker. Planen fra 1779 blev aldrig iværksat, og vi har ikke fundet den plan, der har dannet grundlag for den omlægning, der reelt fandt sted. Men faktum er, at Søndermarken blev omlagt med slyngede spadserestier, nyindretning af busketter, jordarbejder, opførelse af lystbygninger og strategisk placerede bænke. Arbejdet blev siden overtaget af gartner M.F. Voigt, som var svoger til og uddannet af Schmidt.

Omlægningen respekterede hovedakserne i haven. De store alléer bibeholdtes, men blev sløret ved en omlægning af stisystemet samt flere plantninger. I resten af haven blev træer fældet, hvor de stod i vejen for de nye slyngede stier. Ideen var at etablere kig ud til det åbne landskab omkring haven eller at danne åbne sletter, der sammen med skovbevoksningerne kunne skabe afveksling. Desuden skulle der indarbejdes en række scenerier i haven, der med sit kuperede terræn egnede sig fortrinligt til at blive omlagt i den nye stil.

Opmåling dateret 1814 af Frederiksberg Have og Søndermarken.

Arbejderne i Søndermarken varede omkring 10 år. Det var særligt i de første år, at der også blev bygget, men flertallet af disse konstruktioner er senere forsvundet. Således indeholdt haven en kildegrotte (anlagt 1785-87), et kinesisk lysthus (1787), en eremithytte (1787), et favnbrændehus (efter 1787) og et norsk hus (efter 1788) med en bro. Senere tilkom Prinsesse Carolines lysthus (1801), et rundtempel (1803) samt et nyt kinesisk lysthus (1803). I det område, der i dag kendes som Sibirien, anlagdes et kanalsystem med vandtilførsel fra flere dele af haven, herunder Kildegrotten. I Sibirien blev der bygget en række broer og et stenhus (1803) til kaninhold.³ Efter havens omlægning opførtes flere bygninger; således endnu en prinsessehave med et mindre bygningsværk og den lille Kuglehytte, der antages at være opført i perioden 1805-25.

Landkadetternes opmåling af København fra 1814 omfatter en detaljeret opmåling af Søndermarken og Frederiksberg Have, og heraf fremgår Søndermarkens endelige udformning efter omlægningen. De tre alléer – gåsefodsmønstreet – danner fortsat grundstrukturen, alle øvrige stier er slyngede, og flere åbne partier er indarbejdet i den ellers tætte skovplantning. Der er tydeligvis arbejdet med kig fra haven ud i det omkringliggende landskab. Desuden fremgår det, hvor flere af de nye bygninger blev placeret. På kortet kan vi genfinde

Chinesisk Lysthuus, Eremithytten, Favnetræhuus og Norske Huus. Desuden ses en høj med en bygning navngivet Templet. Kildegrotten er markeret som et sted, hvor vandet løber igennem, men ikke navngivet på planen. Flere steder angives placering af bænke og mindre broer, primært i Sibirien, ligesom en mindre bygning er placeret oven for bakken mod Pile Allé. Der er formentlig tale om Kuglehytten. Foran slottet er desuden et parterre som udgangspunkt for alléerne.

I 1826 udkom Johann Ernst Christian Walters Prospekter af Søndermarken eller Kiöbenhavn og Omegn. Her er flere af de nævnte bygninger gengivet. Takket være dette album kender vi bygningsværkernes udseende. Flere har været gjort af forhåndenværende materialer og uden fundamenter eller andet, der har efterladt sig spor. Således fremgår det af Walters prospektværk, at prinsessehaverne og Eremithytten ser meget skrøbelige ud, som var de bygget af bambus eller tynde grene og tækket med tørt græs.

Indtil 1852 var Søndermarken reserveret de på Frederiksberg Slot residerende. Herefter blev haven åbnet for offentligheden og snart et yndet sted at afholde markeder, tivoli og større politiske arrangementer. Frem til 1947 afholdtes årlige Grundlovsarrangementer, dog ikke under krigen. Søndermarken var den folkelige have, hvor Frederiksberg Have blev foretrukket af det bedre borgerskab. Siden forsvandt de mange arrangementer fra haven, og i stedet blev det Fælledparken (anlagt 1909-14), der kunne samle tusindvis af mennesker. Her var de store, åbne plæner netop egnede til folkefester.

Søndermarkens fremtid

Styrelsen for Slotte og Kulturejendomme udarbejder perspektiv- og udviklingsplaner for de haver, styrelsen administrerer, og i planen for Søndermarken (2005) blev det konstateret, at Søndermarkens værdi som historisk anlæg var begrænset. Begrundelsen var, at havens omlægning aldrig var blevet afsluttet, og at værdien af henholdsvis barokanlægget og den landskabelige have ikke syntes enestående i dansk havekunst. Desuden blev det påpeget, at de fleste af havens bygningsværker og scenerier var gået tabt, og at disse elementer ikke syntes at have en sådan arkitektonisk kvalitet, at en rekonstruktion syntes interessant.

Til forskel her fra anses Frederiksberg Have for at være et mønstereksempel på en succesfuld omlægning til den landskabelige stil. Denne omlægning påbegyndtes 1798 på baggrund af slotsgartner Peter Petersens plan.

Imidlertid rummer Søndermarkens historie flere elementer, der er interessante i relation til den landskabelige haves udvikling i Danmark. For det første synes Søndermarken at være én af de første kongelige haver, der blev omlagt til den nye stil. Havens terræn indbød til flere typer scenerier og oplevelser, end det var muligt i Frederiksberg Have, der ligger på relativt fladt terræn. Haven blev anlagt som udsparinger i skovparceller, og arbejdet med kig fra haven ud til det omkringliggende landbrugsland har været omfattende. Der har derfor været mange eksempler på "lånte landskaber" i Søndermarken, hvilket vi ikke finder i planen for Frederiksberg Have. Ligeledes synes den relativt enkle struktur i haven interessant, når man betænker senere landskabelige anlægs kompleksitet. Selvom det ikke synes muligt at genskabe oplevelsen af "lånte landskaber", rummer Søndermarken adskillige bevaringsværdier.

Frederiksberg Have har årligt 3 mio. besøgende. Styrelsen for Slotte og Kulturejendomme ønskede at flytte nogle af de mange besøg over til Søndermarken. Projekt Liv & Lys blev udviklet for genetablere nogle af de fortællinger, der tidligere har kendetegnet Søndermarken, give haven et kvalitetsløft og samtidig invitere flere brugere til haven. Disse pointer var hovedelementerne i den restaureringsfaglige tilgang.

Genopførelse af bygninger

Over en årrække var Søndermarkens bygningsværker forsvundet. Vi ved ikke præcist hvornår. Tilbage står Norske Hus, en reminiscens af Den Kinesiske Pavillon (ikke den oprindelige) samt Kildegrotten. Disse tre bygninger har alle deres oprindelse i perioden fra 1785. Enkelte nye bygninger er kommet til senere, og disse findes stadig. I 1915 blev Bjælkehuset, der i dag huser en smørrebrødsrestaurant, bygget. Mindehøjen blev anlagt i 1924 som et mindesmærke over de, der udvandrede. Mindehøjen er udformet af billedhuggeren Anders Bundgaard efter skabelon for en typisk oldtidshøj. Højen indeholder et cirkelformet rum med en statue af Moder Jord med to børn på armen. Mindehøjen er placeret næsten dér, hvor vi antager, at Kuglehytten oprindeligt var placeret. Ewalds Bøg er placeret i det område, hvor Favnbrændehuset tidligere har stået. Ewalds Bøg er en mindre pagode med stråtag rejst på en stamme af et udgået træ, hvor digteren Johannes Ewald (1743–81) siges at have skrevet 'Kong Christian'. Vi kender ikke det præcise årstal for den lille pagodes opførelse.

Favnbrændehuset i Søndermarken, gengivet efter Johann Ernst Christian Walters
Prospekter af Søndermarken eller Kiöbenhavn og Omegn, 1826.

Det nyopførte Favnbrændehus i Søndermarken.

Kuglehytten i Søndermarken, gengivet efter Johann Ernst Christian Walters
Prospekter af Søndermarken eller Kiöbenhavn og Omegn, 1826.

I forbindelse med projekt Liv & Lys blev det besluttet at opføre Kuglehytten, Eremithytten og Favnbrændehuset, samt at fortolke reminiscenserne af Den Kinesiske Pavillon. Bygningerne placeres, hvor de er gengivet på Landkadetternes plan fra 1814, bortset fra Favnbrændehuset, da det oprindeligt var placeret i et område af haven, hvor nu serveringsstedet Bjælkehuset samt Ewalds Bøg står. Favnbrændehuset placeres i stedet i en del af haven, hvor der ikke tidligere har været bygninger – i den nordlige del af haven, mellem Norske Hus og Springvandsplænen. Her findes stadig en materialeplads, som så opgives, og arealet bliver igen del af haven.

Kuglehytten

En af de bygninger, vi har valgt at genbygge, er Kuglehytten. I Walters prospektsamling ses Kuglehytten i Søndermarken. Bygningen kan bedst karakteriseres som en slags overdækket bæk, på engelsk gerne kaldet et seat. Ifølge Walter var der tale om en klassicistisk bygning

Den nyopførte Kuglehytte i Søndermarken.

med udsmykninger på gesims og bagvæg, på det flade tag en kugle på en opsats. Bygningen ses placeret på en lille høj, omgivet af tæt beplantning med både løv- og nåletræer.

Hvis ikke Walter havde navngivet konstruktionen Kugle-hytten, var det næppe blevet identificeret som dette værk. Der er hverken meget kugle eller hytte over bygningsværket. Vi antager, at kuglen på toppen er en globus, og at bygningsværket dermed er skabt til ære for handel og søfart, svarende til en obelisk eller en familiesøjle i andre landskabelige anlæg. Funktionaliteten i bygningsværket har været den overdækkede bænke. Det har alene haft en forside; hverken siderne eller bagsiden har været synlige eller interessante.

Udgangspunktet for fortolkningen af bygningsværket har været Walters prospekt. Hvor der ikke tidligere var en indgang fra hjørnet Pile Allé/Roskildevej, er dette en af de primære adgangsveje til haven i dag. Bygningen ville blive meget tydeligt set fra denne indgang, hvorfor det var væsentligt, at en ny Kuglehytte skulle placeres, så der kunne skabes et eget rum, ligesom det ses på planen udført i 1814. Vi

har valgt at dreje bygningsværket en smule, så det kan skimtes fra indgangen. Dog vender bygningsværket lidt siden til, hvorved vi undgår at skabe en ny akse i haven, og der plantes mellem indgang og bygning, så denne ikke opleves som et point de vue fra indgangen.

Kuglehytten er placeret på et højdepunkt i et område, hvor terrænforskellene er tydelige. På Walters stik er Kuglehytten yderligere placeret på en høj for at fremhæve bygningens form. Derfor blev det besluttet at arbejde med en relativt smal bygningskrop, der yderligere synes at fremhæve havens terræn. Det var ligeledes et ønske at fastholde den klassicistiske stil, som også kendetegner flere tilsvarende konstruktioner i andre landskabelige haver.

Bygningen, tegnet af arkitekterne Rubow og Galster, er en nyfortolkning i teglsten, træ og glas af et klassisk seat. Som den oprindelige Kuglehytte prydes konstruktionen af to søjler fortil. Taget er udformet som et saddetag i glas. Dermed bliver det muligt, under ophold i bygningen, at se op i de mægtige trækroner, som hytten ligesom putter sig mellem, og her få en ny oplevelse og dimension på Søndermarken. Der refereres til Kuglen i en udsparring i bagvæggen. Om dagen vil den opleves som et vindue mod havens grønne træer. Om aftenen vil et svagt lys, der er monteret på underste spær i tagkonstruktionen, antyde bygningens bagvæg. Dermed markeres placeringen af bygningsværket også i de mørke timer, hvor havens stier er oplyst på bevægelsesruten. Da vil Kuglen opleves som et element, hvor lyset falder ud.

I stedet for at pudse bygningen, som det ifølge Walters stik oprindeligt var gjort, har vi ladet den smukke sten Kolumba fra Petersen Tegl komme til sin ret. Elementer fra 'seats' i haverne Eutin, Bramham og Wörlitz genfindes. Kuglehytten favner således dette særlige motiv, og formidlingen af Søndermarkens historie som landskabeligt haveanlæg relateres til udviklingen i andre haver i Europa.⁴

Norske Parti

Norske Parti med hus og bro var et særligt sceneri i Søndermarkens landskabelige have. Det blev etableret i et område af haven, hvor der tidligere var gravet efter grus eller ler, og hvor der henlå en firkantet sø med stejle skrånninger. Dette område blev omdannet til Norske Parti, og Norske Hus og Norske Bro blev tilføjet for at understøtte illusionen om Norge. Oprindeligt var der kun en enkelt sø i bunden af råstofgraven, men som en del af sceneriet blev der etableret to søer i hver sin kote, og søen fik den form, vi genfinder i dag.

Norske Parti i Søndermarken, gengivet efter Johann Ernst Christian Walters
Prospekter af Søndermarken eller Kiöbenhavn og Omegn, 1826.

Norske Bro forfaldt og er genbygget flere gange med lidt forskellige udformninger. Dette ses på de mange tegninger, malerier og fotografier, der er taget på stedet og publiceret som eksempelvis postkort.⁵ I perioder har broens sider været lavet af forhåndenværende grene fra havens træer, og dermed haft et meget rustikt præg, mens broen i andre perioder har været mere regulær og gjort af tømmer i større dimensioner. Det lader til, at broen oprindeligt har været stejl, med et spidst toppunkt, og at denne udformning forblev den samme gennem tiden. Det har utvivlsomt været lidt af et sus at komme op på broen og se Norske Hus, mens man samtidig kunne se ned på søen. En ekstra effekt bestod i, at de to søer var forbundet ved en fos.

For at genskabe Norske Parti har det været en del af Projekt Liv & Lys at genbygge Norske Bro, formidle overgangen mellem Norske Hus og Norske Parti, indplante i Norske Parti og genskabe et stisystem i området, så man får oplevelsen af den helt særlige stemning, når man bevæger sig ind mellem træerne. Bevarede tegninger af Norske Bro fra 1949 viser en bro med samme udformning som den, vi ser i Walters

Norske Parti i Søndermarken fotograferet umiddelbart
før istandsættelsen i f.m. projekt Liv & Lys.

prospekter fra Søndermarken fra 1826. Dog er broens sidestykker her ikke lavet af grene fra skoven, men af tømmerstykker – markeret som kryds mellem de lodrette stolper, der holder håndlisten. Fra Norske Bro stod alene fundamenterne i beton tilbage. De markerede broens tidligere placering. Fundamenterne er bibeholdt og brugt som støttepunkter for den nybyggede bro. Broen er bygget efter tegningerne, men der er sat volierenet i åbningerne mellem de markerede kryds, for at broen kan opfylde sikkerhedskravene i nutidig bygge Lovgivning.

I 1960erne blev Norske Sø drænet med de klassiske lerdræn, vi kender fra landbruget. Siden slammede drænene til, og de to kilder, der løber til Norske Sø, fyldte igen området med vand. I 2003 forsøgte en oprensning af søen, der på det tidspunkt var groet til med siv, men man fik ikke gravet dybt nok, og søen groede hurtigt til igen. Nu er søen oprenset, og i midten er søen over 1 m. dyb. Det betyder, at den de fleste vintre ikke vil bundfryse, og herved er der større chance for,

Norske Parti i Søndermarken fotograferet umiddelbart
efter istandsættelsen i f.m. projekt Liv & Lys.

at alle de insekter og dyr, der lever i søen, overlever og kan være med til at holde søen levende. Tilsvarende vil sivene dårligere kunne få fat og igen lade søen gro til. For at sikre en god iltning af vandet er der monteret en pumpe, der trækker vandet fra den nederste sø og pumper det til den øverste. Dermed skabes endnu en oplevelse, idet vandet løber under broen, giver lyd og smukke billeder, samt sikrer iltning.

I området er der genplantet en del træer og buske. Der er valgt arter, som oprindeligt var plantet i området, men som siden er gået til, og der er valgt arter, som understøtter oplevelsen af det norske sceneri, nåletræer og birk. Der er også indplantet arter, som i højere grad understøtter naturindholdet i området, såsom slåen, tjørn, mirabel og weichsel. Det skyldes, at Norske Parti er mere end et sceneri i en historisk have. Norske Parti er ifølge Naturbeskyttelsesloven klassificeret som et § 3-område og anvendes af Frederiksberg Kommunes

naturvejledere i den daglige formidling til skoler, institutioner og familier, der kommer i haven. Naturvejlederne har base i Norske Hus. Herved er området nyttiggjort til umiddelbar gavn for de, der får chancen at gå ud med gummistøvler og fiskenet.

Afslutning

Adam Oehlenschläger (1779-1850) havde særlig adgang til Frederiksberg Have og Søndermarken. Hans far var slotsforvalter og havde nøgle til den ellers aflåste have. I 1817 skrev Oehlenschläger digtet 'Søndermarken' og berettede om de enkelte elementer i haven og beskrev sine oplevelser:

"(...) Hulde Skov, du stille Have,
 Med dit Bladehang!
 Dig, min Barndoms bedste Gave,
 Skylder jeg en Sang.
 Ene her ved Askens Stamme
 Vil jeg Lyren slaae,
 Medens Solens sidste Flamme
 Svinder i det Blaae. (...)"

I formidlingen af havens historie henviser vi til Oehlenschläger og tildele ham igen en stemme, der fortæller om romantikken, om frihedsidealer og om havekunsten som en frisættelse af naturen fra de stramme tøjler, der dominerede den barokke havestil.

Som romantisk, landskabeligt anlæg har Søndermarken betydelige bevaringsværdier. Men eftersom mange af havens scenerier er forsvundet gennem tiden, er det især fortællingen om haven – frem for havens elementer i sig selv, der er bevaringsværdige. Projekt Liv & Lys i Søndermarken sigter derfor på at genfortælle havens historie ved at fokusere på havens ånd, og det i højere grad end at genbygge eller genskabe haven præcist som den fremstod efter omlægningen omkring 1805. Søndermarkens historie er søgt genfortalt ud fra et nutidigt perspektiv. Havens brugsværdi og det oplevelsesmæssige aspekt er opprioriteret, og havens besøgende ledes gennem en række scenerier, der afspejler tidligere tiders udformning af Søndermarken. Der er fokuseret på det landskabelige haveanlæg i de største dele af haven, men den barokke sammenhæng mellem slot og have er fastholdt ved anlæggelsen af parterreanlægget foran slottet. Dermed understøttes

de tilbageværende alléer, og slottets placering som en del af Søndermarken er igen markeret.

Havens scenerier genetableres med afsæt i gamle plantelister. Nogle af de kig, der har været internt i haven, genskabes, og en række af de bygningsværker, der tidligere fandtes, rekonstrueres. Dele af havens stisystem er omlagt, så det i højere grad harmonerer med den oprindelige plan. Konsekvent omlægges stier fra asfalt til grus, og stierne placeres i tracéer, der understøtter oplevelsen af den landskabelige have. Med opførelsen af bygningsværker genfortælles endnu et aspekt af Søndermarkens historie som landskabeligt anlæg. Bygningerne indgår i havens scenerier og understøtter dermed oplevelsen. De er ikke rekonstrueret efter viden om den tidligere udformning, for kildematerialet har været for snævert. I stedet er valgt en fortolkning ud fra det givne materiale, kombineret med fortællinger der er forbundet med den landskabelige havetradition.

Projekt Liv & Lys er udviklet for at trække flere brugere til haven, gentolke havens scenerier og fortælle havens historie – for dermed at skabe nye oplevelser i den historiske have. Med bevægelsesruten og de kulturhistoriske motiver er der sat fokus på havens rekreative potentiale som et grønt rum midt i byen. Forhåbentlig vil de besøgende forundres og overraskes over havens indretning og de nye bygningsværker – og forstå, hvorfor Oehlschläger priste netop Søndermarken så højt.

Noter

1. <http://www.slke.dk/da/SlotteOgHaver/Slotte/FrederiksbergHaveOgSoendermarken/Soendermarken/livoglys.aspx>
2. Omlægningen er analyseret og beskrevet i en rapport af kunsthistorikeren Hanne Raabymagle. Rapporten kan rekvireres hos SLKE.
3. I 1803 var der således, cf. rapporten nævnt i note 2, givet tilladelse til, "at der af Finanskassen ekstraordinært må udberales 331 rdl til Opførelse af et Stenhus for Silkeharer". Der synes at have været tale om en fordanskning

af det engelske Silk Hare, vore dages angorakaniner.

4. Tak til arkitekterne Rubow og Galster for diskussioner om bygningens udformning og til kunsthistorikeren Hanne Raabymagle for at fremvise garden seats i haverne Eutin og Wörlitz – og for at lede blikket mod andre seats, også i danske haver.
5. Cf. Det kongelige Biblioteks database, f.eks. <http://images.kb.dk/present?id=dt119080&sys=000000000&bas=kbbo1>